

6. Орієнтовні навчальні програми туристсько-краєзнавчих об'єднань учнівської молоді / за заг. ред. Ю.В. Штангея. – К. : ІЗМН, 1996. – 368 с.
7. Програма для туристсько-краєзнавчих гуртків позашкільних закладів / за ред. Д.Г. Омельченка. – К. : ІЗМН, 1996. – 124 с.
8. Програми з позашкільної освіти: туристсько-краєзнавчий напрям (випуск 1) / Д.О. Бондарчук, О.С. Бондарчук, Н.І. Колодько та ін. ; упоряд.: О.Д. Наровлянський, Д.Г. Омельченко. – К. : [Б.в.], 2013. – 134 с.
9. Програми з позашкільної освіти: туристсько-краєзнавчий напрям (випуск 1) / Д.О. Бондарчук, О.С. Бондарчук, Н.І. Колодько та ін. ; упоряд.: О.Д. Наровлянський, Д.Г. Омельченко. – К. : [Б.в.], 2015. – 134 с.
10. Програми з позашкільної освіти: туристсько-краєзнавчий напрям (випуск 2) / О.С. Бондарчук, В.І. Глей та ін. ; [ред. О.Д. Наровлянський, Н.В. Савченко]. – К. : [Б.в.], 2015. – 116 с.
11. Пустовіт Н.А. Навчально-методичний комплект «Зелений пакет» для 8 (9) класів загальноосвітніх навчальних закладів / Н.А. Пустовіт, О.Л. Пруцакова. – К. : ВАІТЕ, 2012. – 112 с.

УДК 908

КОВТУНЕНКО О.

(м. Житомир)

СУСПІЛЬНА АТМОСФЕРА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст. В ІСТОРИЧНІЙ БЕЛЕТРИСТИЦІ В.С. СОЛОВЙОВА

Всеволод Сергійович Соловйов (1849-1903) – відомий російський літератор, автор багатьох історичних романів, син відомого російського історика Сергія Соловйова і брат російського філософа-західника Володимира Соловйова. Народився 1 січня 1849 р. у Москві. Рід Соловйових в п'ятому-шостому поколінні був пов'язаний з православ'ям, потім представники цієї родини перейшли в духовний стан [7].

У своєму історичному романі «Княжна Острозька» Всеволод Сергійович Соловйов (1849-1903) розглянув складний і суперечливий період історії східних земель Речі Посполитої у середині XVI століття, зокрема в час, що передував укладанню церковної Берестейської унії 1596 р. Головною сюжетною лінією у творі є життя княжни Гальшки (Ельжбети) Острозької. Усе ж провідним героєм роману виступає Костянтин Острозький. Завданням цієї публікації стане аналіз та всебічне висвітлення постаті Острозького з точки зору поглядів В. С. Соловйова, зважаючи на той факт, що названий роман російського письменника не був об'єктом історіографічного аналізу. А його

актуальність зумовлюється необхідністю всебічного вивчення поглядів російських авторів XIX ст. на польсько-російські відносини, а князь Костянтин Острозький та його племінниця Гальшка були свідомими обивателями Речі Посполитої, їх постаті були помітними в суспільному, політичному та релігійному житті Речі Посполитої другої половини XVI ст.

Костянтин-Василій Костянтинович Острозький (Василь-Костянтин; 12 лютого 1526 – 13 лютого 1608) — князь з роду Острозьких, київський воєвода — став відомим завдяки заснуванню Острозької академії та друкарні в Острозі. Майбутній діяч української культури дитинство і юність провів у родовому Турівському замку. Після смерті батька, князя Костянтина Івановича, виховувався матір'ю — Олександрою Семенівною з роду Олельковичів-Слуцьких. Отримав гарну освіту в православних традиціях. Костянтин Острозький захищав православ'я під час введення Брестської унії, дбав про розвиток освіти, видаючи книги, засновуючи школи, надаючи заступництво вченим [1; 3].

Релігійно-політична діяльність Острозького в історичних і богословських творах XIX – XX століть отримала різні оцінки. Частина авторів вбачають у його діяльності передумови для сучасного екуменізму, зокрема таку думку висловив пемінник В.С. Соловйова, греко-католицький священник Сергій Соловйов [6].

Оцінюючи діяльність Костянтина Острозького, В. Соловйов дотримувався традиційного напрямку, автор згадує князя Костянтина як одного з «надежнейших оплотов православия. Его деятельность в этом направлении была неумолимая» [5, с. 15]. За словами Всеволода Соловйова, Острозький був центром, навколо якого гуртувалася вся православна партія в Західній Русі. Своєю друкарнею і школою він надав значну моральну і культурну підтримку православ'ю в боротьбі з католицизмом, а своїм впливом і багатством був корисний йому в матеріальному аспекті. Острозький розумів важливість боротьби із західноєвропейською культурою, яка мала підтримку єзуїтського ордену. В. Соловйов зазначав, що К. Острозький відмовився від особистої кар'єри, його рідко можна було зустріти при королівському дворі, рідко він брав участь і у військових походах. Переважно свій вплив і всі свої сили він направляв на захист православ'я, що витримувало у той час напружену боротьбу з католицизмом[4, с. 365].

В. Соловйов описує боротьбу князя К. Осторзького із залишками язичництва та протестантськими ідеями, які виступали на противагу православ'ю. У той час «...в высшие сословия, а затем и в народ начинали все больше и больше проникать новые учения, идущие с запада Европы. Соперником князю Константину по влиянию и могуществу был Николай Радзивилл Черный, канцлер Великого Княжества Литовского, двоюродный брат королевы Варвары и один из ближайших и влиятельнейших советников Сигизмунда-Августа. Радзивилл Черный принял евангелическо-реформатское

исповедание и всеми мерами начал распространять его по государству. Он основал кирхи в Вильне, Келецке, Несвиже, Орше, Минске, Бресте и во многих других городах, число которых простиралось до ста шестидесяти. Он выписывал известнейших в то время проповедников, и они разъезжали всюду и учили народ. Он устроил типографии и в большом количестве печатал духовные книги... Радзивиллы содействовали и другие вельможи: Сапег, Ходкевичи, Кишки, Вишневецкие, Пацы, Войны и т. д. Король оставался совершенно равнодушным к этому движению и будто не замечал падения литовского православия и польского католичества» [5, с. 9]

У творі В.Соловйова К.Острозький виступає православною твердиною в католицькій Волині. З перших сторінок твору він наділений не лише спорідненими, але й духовними зв'язками з православними святими. Письменник зацентрував увагу на тому, що «род князя восходил к Владимиру Святому» [5, с. 5].

В.Соловйов відзначив, що багато було «славных и могучих вельмож на Литовской Руси. Каждый горожанин, каждый бедный землепашец с великим почтением произносил имена князей Радзивиллов, Ходкевичей, Сапег, Волловичей, Олельковичей-Случких. Но имя князя Константина Константиновича Острожского возбуждало повсюду даже благоговение – все литвины, от Острога до Вильны, не иначе называли его, как «великим князем» [5, с. 8].

Підсилюючи вищесказане автор додав, що Костянтин Острозький отримав у спадок «непоколебимую верность церкви православной и народности русской. Крепко и бодро отстаивал он святую веру и ее неприкосновенность, на которую со всех сторон поднимались козни вражеские» [5, с. 3].

Відповідно до описувань В. Соловйова, на Волині у другій половині XVI ст. для православних християн настали дуже важкі часи. Від моменту об'єднання Литви та Польщі у Річ Посполиту східнослов'янське населення, що знаходилося під сильним впливом польської цивілізації все більше потрапляло під вплив західноєвропейських форм польської культури і цивілізації. Магнати раніше інших почали змінювати віру своїх батьків і приймати католицизм, з них взяли приклад і люди середнього класу, лише селяни міцно трималися православ'я, незважаючи на утиски і гноблення з боку поміщиків-католиків. Люблінська унія 1569 р сприяла швидкому окатоличенню населення, вона дала можливість полякам з великим успіхом поширювати католицизм серед православного населення.

Всеволод Соловйов, даючи оцінку діяльності князя К.Острозького стверджував, що його вплив поширювався і на численне оточення магната. Замок князя Костянтина Острозького і життя його двору вражали своєю розкішшю і широтою, однак в Острозі не можна було помітити моральної розбещеності, що панувала в тогочасному польському суспільстві. Доказом

належної поведінки та життя у вірі було те, що усі люди, котрі проживали в родовому Острозькому замку, дотримувалися постів, релігійно відвідували православну домову церкву. Письменник схвалює що тут «неутомимо преследовалось пьянство. Князь Константин видел только скромных женщин, приличных и почтительных мужчин. Он не мог не понимать, что многие его обманывают и тяготятся его присутствием и надзором: но он знал, что им употреблены все меры, что он сам подает добрый пример и что даже враги его не могут сказать, что в доме князя Острожского безнаказанно и открыто терпится разврат и безчинство» [5, с. 15]

Описуючи портрет Костянтина, автор звертає увагу на повноту життєвих сил, незважаючи на вік та особливості характеру прочитані із рис обличчя князя: «Он был довольно высокого роста и полон. Вокруг большого, прекрасной формы лба поредили и поседили мягкие волосы, длинная борода еще больше блестела сединою; но в открытых голубых глазах, в свежем цвете лица и улыбке было много еще жизни, силы и здоровья. В счастливые минуты внутреннего довольства лицо князя поражаало откровенной добротой и необыкновенной привлекательностью» [5, с. 17].

«Строгий к себе, неуклонно прошедший школу нравственного самоулучшения, он считает себя вправе быть строгим к другим...» [5, с. 8]. Це психологічний опис князя К.Острозького який постає остаточно сформованою позитивно людиною.

В. Соловйов описує суспільне служіння Острозького, піклування та вклад у розвиток освіти: «Между городскими зданиями обращала на себя внимание школа, выстроенная князем Константином, а также его типография, которою заведовал бежавший из Москвы первый московский типограф Иван Федоров [5, с. 6]. Нагальною потребою для православного населення було видання Святого Письма церковнослов'янською мовою. Для вирішення проблеми потрібно було розпочати з друкарні. К.Острозький не шкодував для цього ні грошей, ні сил. Магнат «учредил в Остроге академию, несколько типографий, издал множество книг, в том числе Новый Завет, Псалтырь и, наконец, Библию, известную под названием Острожской» [5, с. 46].

Іншим аспектом життя К.Острозького у зображенні В.Соловйова є казкові багатства князя, опис яких викликає сумніви в їх достовірності, очевидним є перебільшення. Для підкреслення могутності князя, В. Соловйов докладно описав його володіння, що складали особливий статус у польсько-литовській державі: «Весь замок, с принадлежавшими к нему строениями... был обнесен высокой крепкой стеною, делавшей из него превосходную защищенную крепость. Гарнизон и артиллерия замка были настолько значительны, что всегда могли отразить сильное нападение. Если бы князь Константин почел нужным, он всегда мог бы собрать такое войско, с которым можно было бы идти на Краков. Князю принадлежало около тридцати

городов, несколько тысяч деревень и несметное число слобод, хуторов и фольварков» [5, с. 7].

М. Максимович, український історик XIX століття з цього ж приводу писав: «Любопытны сказания, передаваемые позднейшими польскими источниками о великом богатстве вельможнейшего из князей, князя Острожского, о чрезвычайной пышности, бывшей при его дворе и о прочем, – сказания, иногда слишком уж приукрашенные. Но лучшим украшением при его дворе, конечно, были училище и типография, заведенная им в 70-х годах XVI века. Острожское училище было первой на Руси греко-латинской школой для преподавания «вызволненных», или «вольных», наук, по примеру училищ латино-западных..... Личная жизнь Константина Константиновича и его высокие нравственные принципы у большинства людей его круга вызывали восхищение и уважение, а иногда и зависть» [3, с. 27].

Ці свідчення підтверджуються і сучасними дослідниками, котрі характеризують Костянтина Острозького як «... одного из богатейших магнатов Речи Посполитой, владельца 35 городов, местечек и около 700 сел» [2, с. 97].

Всеволод Соловйов при характеристиці церковно-політичної діяльності близький до представників консервативного напрямку російської гуманітарної думки, це було викликано специфікою слов'янофільського світосприйняття письменника, однак зображення матеріальних багатств магната має вже документальний характер. Костянтин-Василь Острозький – видатна постать української історії, не зважаючи на плюралізм думок та поглядів щодо особистості князя, він залишається людиною, яка зробила важливий внесок у розвиток української освіти та охорону православної віри.

Література та джерела

1. Грушевский М. История Украины-Руси / М. Грушевский / Київ: Наукова думка. – 1995. Т. 5. – 670 с.
2. Дмитрук К. Униатские крестоносцы / К. Дмитрук / М.: Политиздат, –1988. – 360 с.
3. Максимович М. Письма к графине А.Д. Блудовой о князьях Острожских / М. Максимович. – Киев, 1848. – 65 с.
4. Никольский Е. Интерпретация Всеволодом Соловьевым личности и деятельности князя Константина Острожского/ Е. Никольский // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2012. – № 3, ч. 1. – С. 364 – 370.
5. Соловьев В. Княжна Острожская / В. Соловьев. – М.: Эксмо, – 1994. – 380 с.
6. Соловьев С. Богословские очерки / С. Соловьев. – СПб., – 1916. – 120 с.
7. Усов А. Всеволод Сергеевич Соловьев / А. Усов / <http://www.rusf.ru/rsf-XIX/solovjev.htm>
